

Народні перекази та звичаї як основа фольклорно-етнографічних нарисів А.П. Свидницького

Наталія Зінченко,

кандидат філологічних наук, доцент

Альона Шкарупа,

студентка факультету філології та журналістики

Полтава

Анатолій Патрикійович Свидницький відомий у багатьох іпостасях: як громадський діяч, письменник, етнограф-фольклорист. Його літературна діяльність цікава не лише своїми темами та проблемами, а й різножанровістю: пісні, фольклорно-етнографічні нариси, оповідання, реалістичний роман.

Існує широкий спектр дослідницької літератури, присвяченої творчості А. Свидницького. Зокрема, маємо праці І. Франка [7], М. Зерова [4], В. Герасименка [2], М. Сиваченка [6], Н. Жук [3], П. Хропка [8], Вал. Шевчука [9]. Однак здобутки митця на полі української фольклористики й етнографії, на жаль, ще мало ви-вчені, а, між тим, вони є вельми цінною частиною його спадщини.

Метою нашої роботи є прагнення ґрунтовно дослідити два фольклорно-етнографічні нариси А. Свидницького і проаналізувати художнє відтворення в них народних переказів та звичаїв.

У центрі нашого дослідження розвідки "Великдень у подолян" та "Остатки от времен доисторических (Народные предания)".

Праця "**Великдень у подолян**", написана 1861 р. в Миргороді, посідає чи не головне місце серед доробку Свидницького в галузі фольклорно-етнографічної науки не лише за широкими рамками поданого матеріалу, а й за рівнем його наукової обробки.

І. Франко назвав "Великдень у подолян" "гарною етнографічною працею". "Праця та,— продовжував він свою думку,— дає дуже красне свідоцтво, як пильно придивлявся Свидницький до життя і побуту рідного народу і якою гарячою любов'ю обіймав його" [7, с. 129]. М. Бернштейн, аналізуючи діяльність прозаїків "Основні", писав: "Особливий інтерес становить ґрунтовна праця А. Свидницького "Великдень у подолян" і підкреслював, що вона є "зразком вдалого поєднання нарисових елементів з науковим дослідженням" [1, с. 187].

Безпосереднім приводом до написання "Великодня у подолян" Свидницькому послужила праця його земляка, студента Київського університету К. Шейковського — "Быт подолян. Т. I. Выпуск I. 1859 г.". Письменник сприйняв її негативно, адже дослідження було бідним на фактичний матеріал. Не відкидаючи працю зовсім, "бо краще хоч що-небудь, ніж зовсім нічого", він поставив перед собою мету, пише Н. Жук, "доповнити її новими матеріалами і внести деякі виправлення" [3, с. 47].

У поле уваги Свидницького потрапляє народна обрядовість подолян, і насамперед — святкування Великодня. Схарактеризовані дослідником й інші свята, подані в певній календарній послідовності. У нарисі також знаходимо розповіді про різноманітні розваги молоді, одяг селян різного соціального стану, про те, як вони проводили свята і будні, у що вірили, на що сподівалися, чого прагнули.

Із розвідки постає образ подільського селянина

середини XIX ст., "щоденне життя якого було органічно пов'язане з найрізноманітнішими віруваннями, які час-то своїм корінням сягали ще в язичницькі часи" [8, с. 13]. У нарисі докладно змальовано одяг селян, розваги молоді, пісні, у яких відбито тяжкий стан народу, особливо жінок, та мрії про краще життя. Описуючи святкове вбрання подільських селян, Свидницький недвозначно зауважує: "*Слово наряд представляет воображению шелки, атласы, пожалуй — жемчуг, бархат... Напрасно!.. Те украинцы, которые могли бы одеться богато, отказались от национальных нарядов; а кто не отказался от них, тот удержал самое необходимое — чтоб только голому не ходить*" [5, с. 474].

Порушуючи питання народної віри, Свидницький зазначає, що подільські селяни не завжди дотримувалися догматів церковного віровчення, а про минуле і майбутнє судили по-своєму. "Что касается священной истории, — писав дослідник, — то подоляне имеют ее свою от сотворения мира до рождества Христова и далее. Есть даже мнения о будущем, ничуть не основанные на христианстве" [5, с. 462—463].

Подоляни, за спостереженням автора, мали свої погляди на різні життєві явища, події, які не завжди відповідали релігійним уявленням. Вони могли складати власні, відмінні від церковних молитви. В одній із таких молитов, названій "бурлацьким отченашом", селянин просить бога, щоб той не дав йому "з кози кожуха, а з свині чобіт", уберіг його "*від Кулаківського справи*" (поміщик Кулаківський, будучи суддею, прославився на все Поділля несправедливим рішенням скарг), "*від служби в Китайгородського попа*" (що мав славу здирника), "*від барської греблі*" (гребля знаходилася над провалляем, тому їзда по ній була дуже небезпечною). Цікавими є приповідки селянина-подолянина у церкві під час великодньої служби. Свидницький повідомляє: "*Як піп ото в притворі скаже перший раз: "Христос воскрес", не відказувати йому, як слід: "Воистину воскрес", — а що хоч, щоб найлучче велось... Як скажеш, наприклад: "Щоб мені худоба найлучче велась", або: "Щоб у мене гроші не переводились", — то так воно й буде цілий рік*" [5, с. 470].

У "Великодні..." чимало місця відведено описові парубочих ігор. Навіть у такий матеріал Свидницький уводить суспільні проблеми: описуючи парубочу гру "харлай", Свидницький знаходить привід, щоб сказати про "разючу соціальну нерівність тогочасного суспільства" [6, с. 147]. "*В языке, — говорить автор "Великодня...", — существует слово харлай или харлань — то же, что и харпак — ничего не имеющий. Харлай — название относительное: в сравнении с Ротшильдом все наши богачи — харлаи; но, в свою очередь, найдется очень-очень много и таких, которые будут действительными харлаями в сравнении с последним харлаем из наших богачей*" [5, с. 480—481].

Нарис містить багато прикладів неосвіченості

подільського селянства. А говорячи про занепад на Поділлі бакалярства (учителювання), Свидницький прямо говорить, що за останні часи "число грамотных до того уменьшилось, что нередко встречается одно грамотное лицо из пидданих на несколько деревень подряд" [5, с. 511—512].

Не будемо забувати, що Свидницький — майстер художнього слова. Тому він не завжди дотримується ділового, наукового викладу. У деяких місцях помічаємо літературну обробку етнографічного матеріалу, автор "уводить у тканину свого дослідження виразно окреслені художні сценки, оживляє той чи інший епізод введенням діалогу, не скупиться на ліричні та публіцистичні відступи" [6, с. 148]: "Великдень, улица; діди з чоловіками поділились на гурточки; иные сидят, другие стоят, кто опершись на палку, кто на паркан, и роздебеньдюють стиха, поглядывая на резвящуюся молодежь. Не та пора, чтоб и им принять участие в игре: старі кості не ворущаться і сердце збучавіло. Не то уж у них и в голове: тому сина женити, у того внука на відданні, тому дочку дружити. А хозяйство! Вот чем их головы турбуются. Но бывало... "Е! — скажет дід, покачивая головою, — бывало і ми теє... аж земля движитъ. Вмѣли догори головою ходити; та що згадувати: поти вживати світа, поки служать літа. От чие тепер грало (покажет на парубков, на девчат); після отих буде, укажет на детей, а колись і їм відлетитъ, як будуть такі угодні в господа, що дожиють наших літ. О! тоді і вони стануть, як і ми, та тільки будуть поглядати, як молода кров грає..." [5, с. 478]

М. Бернштейн зазначав, що "Великдень у подолан" належить до такого виду "основ'янської" прози, як етнографічний нарис, прикметними ознаками якого є точне відтворення етнографічного матеріалу, добірність літературної обробки, значний елемент художнього вимислу. А. Свидницький, за твердженням літературознавця, оперує багатим фактичним матеріалом, "художньо малює картину великодня подолан — з допомогою науково-публіцистичного зіставлення із звичаями українського населення інших місцевостей України і з допомогою деякого художнього вимислу" [1, с. 188].

У 1869 р. в Одесі з'явився нарис "**Остатки от времѣн доисторических**". До цієї праці автор додає підзаголовок — "Народные предания". Пишучи передмову, Свидницький зізнається, що використані ним перекази ніколи не видавалися друком, але вони побутують у народному середовищі. Він власноруч записував їх з уст селян різних регіонів України — від Кам'янка до Харкова. Ці старовинні оповіді мають, на думку дослідника, наукову вартість, і тому "він наважився публікувати їх як сирий матеріал, максимально наблизений до першоджерела" [3, с. 44].

Розвідка складається з двох частин. У першій частині, названій "Лубок", ідеться про парубоцьку гру "лубка бити" в хаті, де справляють похорони. Один з учасників гри повертається обличчям до стіни і ховає голову під якою-небудь одежиною, а хтось із решти б'є його рушником по спині. Він має впізнати того, хто б'є, і, коли його здогад правильний, викритий займає його місце.

Цю гру Свидницький пов'язав із народним переказом про те, як у старовину літніх непрацездатних батьків садовили на довгий шматок полотна — лубок — і спускали в провалля. Автор пише: "В давнее, очень давнее время у нас нельзя было дожить до глубокой старости, потому что состарившихся убивали или сажали на лубок и спускали в пропасть (яр, провалля), где они и пропадали" [5, с. 513].

Першу частину продовжує ще одна розповідь, яку

Свидницький сам чув у Гайсинському повіті, Подільської губернії. Один син нібито порушив усталену традицію, пожалів старого батька і не спустив його у провалля, а заховав у яму і там підгодовував його таємно від людей. Згодом настав голод, і ніхто не знав, як його пережити, але батько розказав, як здобути зерно, і так врятував усіх від смерті. Сина запитали, звідки в нього з'явилася така "разумная мысль", але "долго он не сознавался, опасаясь, что убьют и отца, и его самого; наконец сказал: "Не моей молодой голове выдумывать умные советы. Мой отец еще жив, он и научил меня" [5, с. 514]. З цього часу діти, шануючи життєвий досвід і мудрість старих батьків, перестали їх убивати.

Друга частина розвідки має назву "Первая хата". В ній розповідається про первісні житла далеких прашурів. Свидницький розкриває перед читачем не лише далекі історичні умови, а й свої філологічні міркування, розкриваючи походження окремих назв. Він зауважував, наприклад, що в Подільській губернії "строить здание" перекладалося словами "будувати будинок", "забудинок" — тобто словами одного кореня зі словом "буда". Отже, висновує він, предки жили спочатку в будах, згодом у куренях, із яких курився дим. Навіть у наші часи, помічає автор, їх можна бачити в лісах Чернігівської губернії на перевозах біля Десни, на берегах Дніпра. Це і були "родоначальники курних хат" [3, с. 45].

Далі Свидницький подає цікаве тлумачення слова "шмаття". Шмаття — збірне поняття, що означає шматки тканини квадратної форми, які нагадують хустки. Це був одяг наших предків. Проте, за переконанням дослідника, назву "шмаття" не слід ототожнювати з "ганчірками". Для них є інше слово — "дрантя". Ось як говорить Свидницький: "Этих кусков надевали по несколько, потому что слово шмаття имеет собирательное значение. Но что это не были тряпки, что не говорит об их неопрятности, тому видим доказательство в другом, более распространенном слове. Это слово дрантя — лохмотье" [5, с. 516]. Прати шмаття — означало прати білизну.

Як відзначила Н. Жук, "в цій розвідці Свидницький виявляє себе не просто збирачем різноманітного етнографічно-фольклорного матеріалу, а й як вчений-дослідник" [3, с. 46].

Таким чином, розгляд фольклорно-етнографічних творів А. Свидницького засвідчив глибоке знання письменником народного життя як на основі почутих розповідей та проведених спостережень, так і з власного досвіду. Автор знайомить читача з багатьма переказами, оповідями, роблячи значний внесок у збереження фольклорної спадщини українського народу.

Література

1. Бернштейн М.Д. Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн. — К., 1959. — 216 с.
2. Герасименко В.Я. Анатолій Свидницький: Літературний портрет / В. Я. Герасименко. — К., 1960. — 132 с.
3. Жук Н. Й. Анатолій Свидницький: Нарис життя і творчості / Н. Й. Жук. — К., 1987. — 150 с.
4. Зеров М. Анатолій Свидницький: Його постать і твори // Зеров М. Твори: У 2-х т. — Т. 2. — К., 1990. — С. 323—359.
5. Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / А. Свидницький. — К., 1985. — 574 с.
6. Сиваченко М. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі / М. Сиваченко. — К., 1962. — 415 с.
7. Франко І. Літературно-критичні статті / І. Франко. — К., 1950. — С. 128-129.
8. Хропко П. Анатолій Свидницький // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. — К., 1985. — С. 5—22.
9. Шевчук В. Класик "розумного битопису" // Свидницький А. Люборацькі. Оповідання. Нариси та статті / Упоряд. Р. Мовчан. — К., 2006. — С. 5—46.